

ve sancak beyi Mirza Bey'di. Sancağın 968'deki haraç arazi gelirleriyle mukâtaa gelirleri 200 surre (5 milyon para) kadardı (TSMA, nr. D. 314). Mahmud Paşa'dan sonra 972'de (1564) Yemen toprakları San'a ve Yemen şeklinde iki eyalete ayrılınca Taiz Yemen eyaletinin sancağı oldu ve eyalet yönetimi Murad Paşa'ya verildi (1565) (Blackburn, XXVII [1995], s. 228-230). Murad Paşa'nın, Osmanlı idaresine isyan edip San'a'yı kuşatan Zeydî İmamı Mutahhar üzerine gittiği sırada Taiz sancak beyliğinde Kâsım el-Hilâlî bulunuyordu (Blackburn, XIX/1-4 [1979], s. 153, 164). XVI. yüzyılın sonlarında Taiz Yemen'in üç sancağından biriydi ve sancağa bağlı on iki kaza ve nahiyeyi yanında on bir kale vardı. 1008'de (1599-1600) Taiz sancağının arazi gelirleri 57.000 sikkeye ulaşmıştı ve bu miktar bütün Yemen gelirleri içinde % 14'e tekabül etmekteydi. Taiz kazasının haraç arazi geliri ise 6157 sikke, mukâtaa gelirleri 1100 sikke idi (Sahillioğlu, s. 304, 315). Gazi Ahmed Muhar Paşa'nın 1872'de dört sancak halinde teşkilâtlandığı Yemen'in sancaklarından biri Taiz'di ve beş kazadan oluşan sancağa Süleyman Bey mutasarrıf tayin edilmişti. Taiz halkı, 1907'de vilâyet merkezi San'a'dan ayrılarak müstakil bir vilâyet olmak istediğini İstanbul'a bildirdiyse de istekleri kabul görmemiş (BA, Y.PRK. AZJ, nr. 52/66) ve Taiz 1890-1911 yılları arasında Yemen'in dört sancağından biri olarak idarî konumunu muhafaza etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından San'a, Zeydî imamlarının yönetimine geçti. 1948'de İmam Ahmed ikametgâhını Taiz'e taşıyarak burayı başşehir yapınca şehir geliştirse de San'a'nın 1962'de Yemen Cumhuriyeti'nin başşehri olmasıyla ikincil konuma düştü. Daha sonra iki Yemen'in (Yemen Arap Cumhuriyeti ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti) birleşmesiyle San'a ve Aden'den sonra üçüncü şehir durumuna geldi. Taiz, Aden'le birlikte bölgenin önemli bir sanayi (daha çok tekstil) ve ticaret merkezidir. Ticaretin kaynağını çevresinde bol miktarda yetişen kahve ve kat bitkisi oluşturur. Taiz özellikle 1990'lı yıllarda ekonomik açıdan çok gelişti. Bu esnada şehre yapılan göçler sebebiyle Taiz'in tarihi dokusu bozuldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 40; İbnü'l-Mücvir, *Şifâtü bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve bâ'zi'l-Hicâz: Târîhu'l-müstebsir* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1996, s. 184-189; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 272; Ali b. Hasan el-Hazrecî, *el-Ukûdül-lü'lu'iyye* (nşr. M. Besyûsî Asef), Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), bk. İndeks; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 487, 490; Âfi, *Ahbârü'l-Yemânî*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 886,

vr. 7^b-8^a, 19^b, 25^b-26^a; Ahmed Râşid, *Târîh-i Yemen ve San'a*, İstanbul 1291, s. 241, 305-306; Halil Sahillioğlu, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi", *Ord.Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, s. 304, 315; P. Dresch, *Tribes Government and History in Yemen*, Oxford 1993, s. 215-240; a.m.f., *A History of Modern Yemen*, Cambridge 2000, bk. İndeks; M. M. Ali el-Mücâhid, *Medinetü Taiz*, Taiz 1997; R. Giunta, *The Rasulid Architectural Patronage in Yemen: A Catalogue*, Napoli 1997, tür.yer.; Hulûsi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, Ankara 2003, I, s. XCVII-C, CXI, CXX, CLVI, CLXXVI; Abdülkerim Ali Sâlih el-Uzeyr, *Nüzümü'l-idâreti'l-mahalliyye fi'l-Yemen*, San'a 2006, s. 68, 87, 96, 104-105; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara 2008, s. 51-52; Fevzi Kurdoğlu, "Meşhur Türk Amiralî Selman Reis'in Layihası", *Deniz Mecmuası*, XLVII/335, İstanbul 1935, s. 67-73; M. Lesure, "Un document ottoman de 1525 sur l'Inde portugaise et les pays de le Mer rouge", *Mare Luso-Indicum*, III, Paris 1976, s. 137-160; J. R. Blackburn, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560-976/1568", *WI*, XIX/1-4 (1979), s. 153, 164; a.m.f., "Two Documents on the Division of Ottoman Yemen into two Beglerbeglik (973/1565)", *Turcica*, XXVII, Paris 1995, s. 228-230; A. Grohmann, "Taizz", *IA*, XI, 674-677; G. R. Smith, "Ta'izz", *EP* (İng.), X, 118; Cengiz Tomar, "Suleyhiler", *DIA*, XXXVII, 480; Fâruk İsmâil, "Taiz", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dışmaşk 2002, VI, 629-630.

İDRİS BOSTAN

TÂK-ı KİSRÂ

(طاق كسرى)

Divan edebiyatında
yüksekliği ve ihtişamıyla anılan
Sâsânî sarayı ve kemeri.

Farsça **tâk** (kemer) kelimesi ile Araplar'ın ilk defa Sâsânî Hükümdarı Hüsrev'e verdikleri "kısra" (padişahlar padişahı) lakabından oluşan bu terkip "padişahın kemeri" anlamına gelmekte ve içinde bulunduğu saray da aynı adla anılmaktadır. Sâsânîler'den günümüze ulaşan az sayıdaki yapılardan biri olup Bağdat'ın 35 km. kadar güneyinde Tisfûn (Tizfun), Medâin veya Selmânîpâk (Ktesifon) denen antik bölgesinde Dicle nehrinin kenarında bulunmaktadır. Binayı ilk Sâsânî Hükümdarı I. Şâpûr (241-272) yaptırmış ve Enûşirvân lakabıyla ünlü I. Hüsrev (531-579) tarafından genişletilmiştir. Büyük, yüksek ve ihtişamlı kemerlere sahip saraydan günümüzde yalnızca eyvan (Eyvân-ı Kısra) ve cephesinin güney kanadının bir kısmı kalmıştır. Mevcut durumuyla binanın yapısının III. yüzyıla, süslemelerinin ise VI. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır (Reuther, s. 515-516). Ülkesini adaletle yönetmiş ve bu yönüyle tarih ve edebiyat kaynaklarında yer almış olan I. Hüsrev rivayete göre halkını ve ziyaretçi-

lerini, sarayın büyük kemerlere sahip geniş avlusundaki eyvanın tonozuna kadar yükselen tahtında otururken kabul ederdi. Buradaki yüksek kemerlerden birinin üstüne ucunda çan bulunan bir zincir astırmıştı (zencîr-i adl). Bu zincirin ucu çocukların bile yetişeceği bir yükseklikte olup şikâyeti olan halk buraya gelerek zinciri çekince ucundaki çanın sesini duyan kısra halkının şikâyetini bizzat dinlemek için sarayından çıkar, tahtına otururdu.

Edebî metinlerde Tâk-ı Hüsrev, Eyvân-ı Kısra, Selmân-ı Pâk'in Büyük Kemeri gibi adlarla da anılan Tâk-ı Kısra divan şiirinde yüksekliği, kemerinin zarafeti eşsiz güzelliği ve nakışları ön plana çıkarılarak kullanılmıştır. Şairler tarafından sevgilinin kaşına benzetilen kemeriyle yapı daha çok telmih ve teşbih sanatlarıyla birlikte anılır. Ayrıca kemerinin Hz. Muhammed'in doğumu esnasında yıkılması mucizesine özellikle na'îlarda vurgu yapılır. Tâk-ı Kısra mükemmel mimari özelliğe sahip bir eser olarak da dikkat çeker. Revânî, "Şehâ vasfında her beytim münakkaş Tâk-ı Kısra'dır / Görürse kala dem-beste eger Erjeng eger Mânî" beytinde (*Revânî Divânı*, s. 257) Erjeng ve Mânî'nin nefesini kesecek kadar mükemmel süslemelerine işaret ederken kendi şiirinin de sanat bakımından o kadar yüksek olduğunu anlatmak ister. Tâcizâde Câfer Çelebi, "Ham-ı ebrûlarınla ey lebi Nûşin-revan zülfün / Nedir zencîrdir kim ol asılmış Tâk-ı Kısra'dan" beytinde (Erünsal, s. 124) sevgilinin örümüş saçlarının Tâk-ı Kısra'dan asılmış zincire benzediğini söyler. Karamanlı Nizâmî de, "Güyâ ki Tâk-ı Kısra vü zencîr-i adldir / Müşkin saçınla ey lebi Nûşin-revan kaşın" beytinde (İpekten, s. 177) sevgilisinin saçlarını ve kaşlarını Tâk-ı Kısra'dan asılan ada-

Tâk-ı Kısra

let zincirine benzetir. Belgrat ormanında-ki Topuzlu Bent üzerinde bulunan kitâbe-de şair Ni'met Tâk-ı Kistrâ'nın şöhretinden bahsederken, "Çekip bu bend ile sed şöhret-i İskender ü Hızr'a / Firâz-ı tâkı bâis kes-i şân-ı Tâk-ı Kistrâ'ya" demektedir (Acar, sy. 309 [2007], s. 53). Tâk-ı Kistrâ'nın Arap ve Fars edebiyatlarındaki kullanılışı da Türk edebiyatındaki gibi mimari, estetik ve sembolik yönleriyle olmuştur (Sîrûs Şemîsâ, s. 385).

BİBLİYOGRAFYA :

Revânî Divânı (haz. Ziya Avşar), Konya 2007, s. 257; Halûk İpekten, *Karamanlı Nizâmî: Haya-tı, Edebi Kişiliği ve Divânı*, Ankara 1974, s. 177; O. Reuther, "Sasanian Architecture", *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope – Ph. Ackerman), Tehran 1977, II, 493-578; İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Divân*, İstanbul 1983, s. 124; Sîrûs Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, Tahran 1373, s. 385; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemâl Kur-naz), Ankara 2000, s. 432; Gencay Zavotçu, *Di- van Edebiyatı Kişiler, Kişilikler Sözlüğü*, Anka- ra 2006, s. 287-288, 388-389; İsa Behnâm, "Tâk-ı Kistrâ", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât*, III/1, Tahran 1334 hş., s. 80-92; a.mlf., "Tâk-ı Kistrâ Key ve Çegüne Sâhte Şod", *Hüner ü Mer- düm*, sy. 45-46, Tahran 1345/1966, s. 20-23; Abdülhakim Koçin, "Devlet Yönetiminde Adaletin Yeri ve Klâsik Türk Şiirine Yansıması", *Millî Eği- tim*, sy. 171, Ankara 2006, s. 15-29; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XIX, 33-41; E. J. Keall, "Avyân (or Tâq)-e Kesrâ", *Eir.*, III, 155-159; Casim Avci, "Kis- râ", *DİA*, XXVI, 71; Dursun Ali Tokel, "Nuşirevan", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimle- ri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara 2004, IV, 524-525; Şinasi Acar, "Belgrad Ormanındaki Bentler", *Yapı : Mimarlık Tasarım Kültür Sanat*, sy. 309 (2007), s. 53.

VİLDAN S. COŞKUN

TAKAS

(التقاص)

Karşılıklı zimmet borçlarının birbirine mahsup edilmesi anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "eşitlik ve benzerlik" anlamın-daki **kass** kökünden türeyen **tekâss** "iki veya daha fazla sayıda kişinin karşılıklı ola- rak borç, kısas gerektiren fiiller veya her- hangi bir konuda ödeşmesi" mânasına ge- lir. Fıkıh kaynaklarında **mukâssa** kelime- siyle de ifade edilen takasın terim anlamı-yla sözlük anlamı arasındaki yakınlık dolay-ısıyla kelimenin teknik tanımı üzerinde li- teratürde pek durulmamakla birlikte bu terimi tanımlayan fakihler de olmuştur. Bunlardan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin "bir borcun aynı cins ve nitelikteki borç karşı- lığında düşmesi", İbn Cüzey'in "bir borcun diğerinden çıkarılması ve mahsup edilme-

si", Derdîr'in "borçlunun aynı şartlara sa- hip alacağına karşılık borcunun düşürül- mesi" ve Kadri Paşa'nın "bir şahıstaki talep edilebilir alacağın talep edilebilir bir borç karşılığında düşürülmesi" (*Mürşidü'l-hay- rân*, md. 224) tanımları zikredilebilir. Takas esasen borcu sona erdiren bir sebep ol- ması dolayısıyla bir ayının başka bir ayın ile değiştirilmesini ifade eden "mukâyeda"- dan (trampa) farklıdır. Alacak miktarında indirim yapmayı anlatan **mahsûb** terimi ise İslâm hukuku literatüründe takasla aynı anlamda kullanılmaktadır. Roma hukuku başta olmak üzere bütün hukuk sistem-lerinde borcu düşüren yollardan biri ola- rak kabul edilen takas ilk dönem kaynak- larından itibaren İslâm hukukunda yer al- mıştır. Takas kelimesi âyet ve hadislerde geçmemekle birlikte bazı hadislerde kıya- met günü insanların birbirlerinden hakla- rını karşılıklı alması anlamında "tekâssa" fiili kullanılmıştır (meselâ bk. Buhârî, "Me- zâlim", 1). Hanefiler takasın meşruiyetini bazı rivayetler (Ebû Dâvûd, "Büyü", 14; Tirmizî, "Büyü", 24; Nesâî, "Büyü", 50, 53) yanında akfî delillere dayandırmış ve "bir akid veya istihlâk sebebiyle zimmet- te sabit olan şey" diye tanımlanan deynin tek ödeme yolunun takas olduğunu kabul etmiştir (Kâsânî, V, 234). Diğer mezhepler ise takasın meşruiyetini İslâm hukukunun muâmelâtla ilgili genel prensiplerine da- yandırma yoluna gitmiş ve kişinin yargıya başvurmadan hakkını alabilmesine cevaz veren delilleri dolaylı biçimde takasın da- yanağı saymıştır.

Hukukî Mahiyeti. Yapılan tanımların or- tak noktası esas alındığında takasın kar- şılıklı zimmet borçlarını düşüren bir iskat yolu olduğu görülür. Bu işleme başvuran taraflar, fiilen edimde bulunmadan iki ve- ya daha çok alacağı karşılıklı denkleştirme yoluna gitmektedir. Takas işlemi sonunda karşılıklı olarak hem alacaklı hem de borç- lu şahıslar cins, vasıf ve vadeleri aynı olan iki borçtan ya tamamen kurtulmakta ve- ya az olan miktar nisbetinde hesaplaşma yoluna gitmektedir. Borcu sona erdiren özel yollardan biri olan takas, zimmeti borç- tan kurtarma bakımından havaleye ben- zese de havalenin borcu nakleden, takasın ise borcu düşüren bir işlem olması bunla- rı birbirinden ayırmaktadır. İbrâ ve takas da borcu zimmetten düşürme noktasın- da benzerlik gösterir, ancak takas bir be- del karşılığında, ibrâ ise bedelsiz şekilde borcu düşürür. Takas, özellikle ticaret er- babı arasındaki câri hesaplarda tarafları karşılıklı ifanın külfet ve masraflarından kurtarır, ticarî ilişkilerin basitleştirilmesi-

ni sağlar, borçlunun ödeme gücünden yok- sun olduğu, nakit sıkıntısı çektiği veya öde- mek istemediği durumlarda alacaklının hakkına kavuşmasını sağlar ve bu yönü-yle bir teminat fonksiyonu icra eder. Huku- kî işlemler arasında önemli yeri bulunan takasın hukukî mahiyeti tartışmalıdır. Fa- razî bir ödeme, seçimlik bir yetki, ifa ika- mesî, zorunlu ifa veya hükümî ifa, bozucu yenilik doğuran bir hak, kendi borcu üze- rinde bir rehin ve hapis hakkı, teminat ve havale anlamı taşıyor olması takasın huku- kî mahiyetinin belirlenmesinde bazı güç- lükler meydana getirmektedir. İslâm hu- kukçularının ortaya koyduğu hükümler ve verdiği örnekler dikkate alınırca takasın, hakların bedelli veya bedelsiz düşürülme- sini konu edinen ıskâtât grubunun özel bir türü ve bir borcu sona erdiren kendine öz- gü bir işlem olduğu söylenebilir. Buna gö- re takas çift yönlü bir ifa ve teminat anla- mı taşır; teminat yönü ifa yönünden da- ha ön plandadır. Bu yolla alacaklı alacağını teminat altına almış, fiilî tediye külfetine girmeden borcunu da ödemiş olur. Teknik anlamda bir ifa olarak kabul edilemeye- de ifaya eş bir sonuç meydana getirmesi do- layısıyla ifa lüzumunu ortadan kaldıran hu- kukî bir çare olduğu söylenebilir. Takas, borcu sona erdiren ve ifa anlamı taşıyan yollardan biri olmasının yanında tarafla- rın birbirine karşı ileri sürebilecekleri bir defi hakkı özelliği de taşımaktadır. Tarafların karşılıklı olarak ve bir bedel karşılığın- da borçtan kurtuldukları dikkate alınırca takasın ivazlı bir işlem olduğu da söylene- bilir. İbn Cüzey gibi klasik dönem fakihleri de takasın farklı yönleri bulunan bir huku- kî mahiyete sahip bulunduğunu belirtmiş- tir (*el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, s. 287).

Konusu. Takasa konu olacak borçlar hu- susunda İslâm hukukçuları farklı görüş- ler ileri sürmüştür. Bazı hukukçular taka- sını sadece deyn vasfını taşıyan borçlar ara- sında icra edilebileceğini kabul ederken ba- zıları hem ayn hem deyn borçları arasın- da olabileceği görüşünü benimsemiştir. Bu konudaki ihtilâfın deyn ve ayn kavramla- rına yüklenen anlamla ve takasın yapılış biçimiyle ilişkisi vardır. İslâm hukukçula- rının genel kabulüne göre kanunî (cebrî) takas sadece deyn ve mislî mallar arasın- da olabilmektedir. İradî (akdî) takas ise ta- rafların rızasının bulunması şartıyla mal vasfı taşıyan her borçta gerçekleşir. Bâ- bertî'nin değerlendirmesine göre kıyasa nazaran takas sadece deynler arasında ol- ması gerekirken istihsan metodundan ha- reketle ayn ve deyn arasında yapılmasına da cevaz verilmiştir (*el-İnâye*, VII, 150).